

РОЗВИТОК КОГНІТИВНОГО ТА ОПЕРАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОМПОНЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СЛІДЧИХ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

В статті представлені результати формуального експерименту з розвитку у слідчих когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах. Описані психолого-педагогічні засоби, що сприяють її підвищенню.

Ключові слова: *слідчий, формування когнітивної готовності, формування операційно-процесуальної готовності, професійна діяльність, екстремальні умови.*

Постановка проблеми. Проблема боротьби в Україні зі злочинністю набула особливого значення на сучасному етапі реформування суспільних відносин. Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, супроводжуються підвищенням активності та нестандартністю діяльності злочинних угруповань. У зв'язку з цим зростає потреба суспільства в активних, професійно та психологічно готових до ефективної правоохоронної діяльності фахівцях.

В системі вищезазначеної діяльності однією з найбільш важливих і складних є діяльність слідчого. Вона спрямована на розкриття злочинів, притягнення до відповідальності винних та попередження протиправних дій громадян.

Слідча діяльність проходить не просто в складних, а переважно в екстремальних умовах і вимагає від особистості високого рівня розвитку психологічної готовності, стійкості, сформованості спеціальних здібностей, якостей, властивостей. Вона характеризується високою динамікою, напруженістю, загрозою здоров'ю, невизначеністю та новизною ситуації, суперечливістю інформації, дефіцитом часу тощо, які є джерелом психічної напруженості і вимагають від всіх психічних сфер особистості достатньо високого рівня розвитку. Це стосується, зокрема, й розвитку когнітивної та операційно-процесуальної сфер слідчого.

Як показали результати проведеного нами констатувального експерименту розвиток когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності працівників слідчих підрозділів є недостатнім, а тому потребує суттєвого покращення. З огляду на викладене, актуальною є проблема формування зазначених компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням психологічної готовності особистості до різних видів правоохоронної діяльності займалися О.М. Бандурка, В.Л. Васильєв, Л.І. Казміренко, О.В. Тімченко, М.І. Томчук, І.М. Чорна та ін. Ряд наукових праць присвячено формуванню професіоналізму слідчих [1; 2; 3]. В них пропонуються різноманітні підходи щодо шляхів покращення підготовки слідчого до професійної діяльності. Проте поза належною увагою науковців залишилася проблема формування власне когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. Саме тому **метою нашого дослідження** була розробка та апробація програми розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Постановка завдання. Професійно-психологічна підготовка слідчих не є точною копією досвіду підготовки фахівців інших правоохоронних підрозділів, тому що вона має свої специфічні психологічні особливості та труднощі.

Якщо психологічна підготовка оперативних працівників органів внутрішніх справ здебільшого спрямована на формування емоційно-вольової готовності, то підготовка слідчих до діяльності в екстремальних умовах орієнтується окрім того ще й на підвищення рівня фахових знань, формування умінь та навичок, здатності адекватно їх використовувати в нестандартних умовах професійної діяльності.

З огляду на це, цілком зрозуміло, що програми формування психологічної готовності особистості до різних видів діяльності вирізняються своїм специфічним змістом, метою, завданнями та методичним інструментарієм. На основі аналізу типових проблем в діяльності слідчих нами розроблена програма формування психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах [4]. Одним із її завдань було покращення рівня розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах. В дослідженні передбачалась експериментальна перевірка ефективності розробленої нами програми на реальній вибірці слідчих.

Виклад основного матеріалу. На підставі проведеного теоретичного аналізу психологічної готовності слідчого до професійної діяльності в екстремальних умовах ми дійшли висновку, що когнітивна готовність слідчого представляє собою систему необхідних йому фахових знань, зокрема, кримінального, кримінально-процесуального, криміналістики та інших галузей права. Цей компонент психологічної готовності розвивається у процесі професійної підготовки майбутніх слідчих у вищих навчальних закладах (ВНЗ). Під час реальної професійної діяльності зазначений компонент готовності також удосконалюється. Проте це здійснюється не цілеспрямовано, випадковим методом і т.п.

Операційно-процесуальна готовність характеризується системою професійних навичок та умінь особистості, здатністю її реалізовувати отримані теоретичні знання у процесі вирішення завдань досудового слідства, під час прийняття рішень в екстремальних умовах фахової діяльності тощо.

В нашому експерименті взяло участь 210 слідчих різних силових структур Вінницької області, а саме: Управління Служби безпеки України (УСБУ), Управління Міністерства внутрішніх справ (УМВС) та прокуратури області.

Оцінка рівня розвитку їх когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності до слідчої діяльності здійснювалась експертами з числа досвідчених працівників слідчих органів.

З метою відбору експертів нами було складено список осіб, компетентних у досліджуваній галузі – кандидатів в експерти (КЕ). У подальшому ми здійснили вибір експертів за допомогою методу взаємних рекомендацій [5].

У діагональну матрицю взаємних рекомендацій було внесено зі списку КЕ в такому порядку: якщо i -й КЕ вибирає j -го КЕ, то на місці перетину i -го рядка та j -го стовпця ставиться знак "+", якщо не вибирає – знак "-", якщо сумнівається у виборі – "?". Нами було прийнято, що "+" = 1, а "-" і "?" = 0.

Далі було обчислено коефіцієнти взаємних рекомендацій K_j за формулою

$$K_j = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m x_{ij}},$$

де X_{ij} – елемент матриці взаємних рекомендацій; m – кількість кандидатів в експерти.

Одержані значення K_j задовольняють умові нормування

$$\sum_{j=1}^m K_j = 1.$$

Це свідчить про правильність визначення коефіцієнтів K_j .

З метою визначення необхідної та достатньої кількості експертів N_γ було використано формулу

$$N_\gamma = \left(\frac{t_k d}{6,6 \Delta Q} \right)^2,$$

де t_k – квантиль (визначається за заданим значенням надійності γ);

d – величина, що дорівнює різниці максимального і мінімального значення шкали, за якою оцінюється показник;

ΔQ – похибка оцінки КЕ.

Отже, для того, щоб оцінки експертів відповідали надійності $\gamma=0,8$ при похибка $\Delta Q=0,3$ та $d=9$ необхідною і достатньою є кількість експертів

$$N_\gamma = \left(\frac{0,84 \cdot 9}{6,6 \cdot 0,3} \right)^2 = 14,58 \approx 15 \text{ осіб.}$$

На першому етапі експертизи з метою дослідження рівня сформованості у слідчих когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах нами було розроблено та перевірено на валідність і надійність тест, до якого включені найважливіші питання з кримінального та кримінально-процесуального законодавства, криміналістики тощо.

Під час вирішення завдань тесту слідчим необхідно було дати короткі, але чіткі визначення, відповіді на наступні питання:

1. Крадіжка, грабiж, розбiй, вимагання, шахрайство, привласнення, заволодіння, розтрата чужого майна. Їх відмінність та кваліфікуючі ознаки.
2. Бандитизм. Його відмінність від розбою.
3. Службові злочини. їх суб'єкти.
4. Приводи і підстави до порушення кримінальної справи. Порядок її порушення.
5. Затримання слідчим підозрюваного у вчиненні злочину.
6. Строки досудового слідства. Порядок їх продовження.
7. Порядок пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого.
8. Запобіжні заходи. Порядок обрання запобіжного заходу.
9. Обшук і виїмка. Підстави для їх проведення та порядок надання згоди на їх проведення.
10. Проведення огляду, відтворення обстановки та обставин події.
11. Порядок призначення експертизи. Права обвинуваченого при призначенні та проведенні експертизи.

Для вивчення операційно-процесуального компоненту психологічної готовності слідчого до професійної діяльності на основі аналізу професійної діяльності слідчих нами були підібрані найбільш типові екстремальні ситуації з низки кримінальних злочинів, розслідування яких сьогодні викликає найбільшу складність. Ними були злочини, вчинені організованими злочин-

ними групами, ситуації хабарництва, складних вбивств, дорожньо-транспортних пригод зі смертельними наслідками, тощо.

Під час вирішення завдань слідчим необхідно було провести аналіз ситуацій і запропонувати найбільш обґрунтований алгоритм професійної діяльності слідчого, описати етапи прийняття рішень, порядок дій.

Ситуація перша

Надійшло повідомлення про виявлення трупа у важкодоступних місцях. З моменту вбивства минуло багато часу.

Ситуація друга

Надійшло повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду зі смертельними наслідками.

Ситуація третя

Надійшла заява громадянина про вимагання у нього міським головою хабара за надання у власність земельної ділянки.

Ситуація четверта

Організована злочинна група до складу якої входив голова райдержадміністрації протягом року займалась розкраданням бюджетних коштів.

Ситуація п'ята

Надійшло повідомлення чергового райвідділу міліції про затримання працівниками Державної автомобільної інспекції чотирьох осіб. В їх автомобілі виявлено обріз мисливської рушниці, грошові купюри з ознаками підробки та інші речі.

Сформованість когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах визначалась експертами за трьома рівнями: високим, середнім та низьким.

За результатами експертної оцінки встановлено, що рівень сформованості когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах є досить низьким. Когнітивний компонент не сформований в середньому майже у кожного шостого, а операційно-процесуальний – у кожного четвертого слідчого. Дещо вищий рівень розвитку має когнітивна готовність, у порівнянні з операційно-процесуальною, що зумовлено, на нашу думку, недостатнім рівнем підготовки фахівців ще у ВНЗ, слабкою обізнаністю майбутніх слідчих щодо необхідних професіоналу навичок, значно меншими затратами з боку студентів, курсантів навчальних зусиль на розвиток фахових навичок та умінь, відсутністю належної практики, включенням у процесі навчання здебільшого, функцій сприймання та пам'яті, і у меншій мірі професійного мислення та уяви. Процес же формування навичок та умінь, у порівнянні з розвитком знань, є більш тривалим та складним. Він вимагає значно більших зусиль з розвитку таких функцій особистості, як мислення, уяви, волі.

З метою покращення розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах нами розроблена та експериментально перевірена спеціальна програма.

У формувальному експерименті брали участь слідчі Ленінського, Замостянського та Староміського районних відділів (РВ) Вінницького міського відділу УМВС України у Вінницькій області, з числа яких було створено групи: експериментальну (32 слідчих, з яких сформовано 2 підгрупи) та кон-

трольну (34 слідчих, з яких сформовано 2 підгрупи). Зауважимо, що вони мали приблизно однакові показники психологічної готовності до професійної діяльності та перебували в приблизно однакових соціально-психологічних умовах здійснення оперативної діяльності. Змінним параметром стала лише система заходів психолого-педагогічного впливу, апробація яких відбувалася лише в експериментальній групі (ЕГ). На базі контрольної групи (КГ) було проведено контрольний зріз для порівняння ефективності впливу запропонованої програми на учасників експериментальної групи.

Програма з покращення розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих передбачала проведення тематичних лекцій, бесід, консультацій, групових дискусій, рольових ігор, тренінгів [4].

Слідчим читались тематичні лекції. В основу практичних занять був покладений тренінг як комплекс спеціальних вправ, у процесі яких формуються й одержують подальший розвиток певні властивості особистості слідчого.

Заняття проводилися один раз на тиждень тривалістю 1-2 години (в залежності від специфіки їх проведення).

У ході консультацій ми намагались побудувати свою роботу таким чином, щоб відповідальність була двобічною.

З нашого боку ця відповідальність вимірювалась професійними знаннями, досвідом і серйозністю ставлення до психологічної консультації. У свою чергу, ми давали зрозуміти слідчим, що вони також відповідальні за результат консультації і повинні проявляти готовність докласти певних зусиль з вирішення або регулювання своєї проблемної ситуації.

Вдосконалення когнітивної та операційно-процесуальної складових психологічної готовності слідчих фіксувалось нами не лише за результатами оцінки експертами, а й за показниками ефективності їх роботи, зростанням кількісних та якісних результатів розслідування кримінальних справ тощо.

Формувальний експеримент включав три етапи: 1-й етап – підготовчий (розробка програми формування психологічної готовності слідчих, добір експериментальної та контрольної груп); 2-й етап – основний (безпосереднє здійснення впливу на учасників експериментальної групи); 3-й етап – заключний (обробка та систематизація отриманих результатів; формулювання відповідних висновків і рекомендацій).

У ході формувального експерименту ми ставили за мету відстежити, яким чином комплекс психолого-педагогічних заходів вплине на розвиток когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Результати формувального експерименту з розвитку когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах представлені нами в таблиці 1.

З таблиці 1 видно, що за результатами формувального експерименту втричі збільшилась кількість слідчих ЕГ з високим рівнем розвитку когнітивного компоненту психологічної готовності та вдвічі – оперативно-процесуального компоненту. У чотири рази знизилась кількість слідчих з низьким рівнем розвитку оперативно-процесуального компоненту психологічної готовності. Відсутні слідчі з низьким розвитком когнітивного компоненту психологічної готовності.

Суттєвих змін в учасників КГ за зазначеними компонентами не виявлено.

Результати формування когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах (за оцінкою експертів)

Компоненти готовності	Показники готовності (у %)											
	Експериментальна група n=32						Контрольна група n=34					
	До експерименту			Після експерименту			До експерименту			Після експерименту		
	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.
Когнітивна	21,87	59,38	18,75	68,75	31,25	0,0	23,53	58,83	17,64	20,58	61,78	17,64
Операційно-процесуальна	18,75	56,25	25,0	50,0	43,75	6,25	20,58	55,89	23,53	17,64	56,83	25,53

Таким чином, можна зробити **висновок**, що проведений нами формувальний експеримент з розвитку у слідчих когнітивного та операційно-процесуального компонентів психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах дав свої позитивні результати.

Перспективами подальших досліджень може бути пошук психолого-педагогічних засобів підвищення психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах слідчих інших силових структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О. М. Слідчий – моя професія / О.М. Бандурка. – Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. – 216 с.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник [для вузов] / В.Л. Васильев. – [5-е изд., доп. и перераб.]. – СПб.: Питер, 2004. – 655 с.
3. Казміренко Л.І. Психологія слідчої діяльності: [навчальний посібник] / Л.І. Казміренко. – К.: Правова єдність, 2009. – 200 с.
4. Добрянський О.А. Формування психологічної готовності слідчих до професійної діяльності в екстремальних умовах / О.А. Добрянський // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К: Видавництво «Фенікс», 2011. – Т. 12. Психологія творчості. – Вип. 13. – С. 135–143.
5. Черепанов В. С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / В. С. Черепанов. – М.: Педагогика, 1989. – 152 с.

Добрянский А. А. ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЕЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье представлены результаты формирующего эксперимента развития у следователей когнитивного и операционно-процесуального компонентов психологической готовности к профессиональной деятельности в экстремальных условиях. Описаны психолого-педагогические средства, которые способствуют её повышению.

Ключевые слова: *следователь, формирование когнитивной готовности, формирование операционно-процесуальной готовности, профессиональная деятельность, экстремальные условия.*

Dobryanskii O. A. FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY OF INVESTIGATORS IN EXTREME CONDITIONS

The article reports about the results of the formation experiment in the development of cognitive and operation-procedural components psychological readiness of the investigators to the professional activity in the extreme conditions. There are psychological-pedagogical methods described here which facilitate its raise.

Keywords: investigator, formation of cognitive trim, formation peration-procedural trim, professionsl activity, extreme conditions.

УДК 159.9.018:[351.85:65.012.32.008]

Заболотна В. О. (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ У РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Важливість організаційної культури стає очевидною, коли ми розглядаємо відповідність між культурою і корпоративною стратегією. Сучасні економічні взаємовідносини характеризуються непередбачуваністю та швидкими змінами, а організаційна культура, навпаки, тяжіє до стабільності. В цьому контексті актуальним стає розуміння, з урахуванням психологічної складової, можливих методів змін у розвитку організаційної культури, які є доцільними з огляду на сучасні реалії.

Ключові слова: організаційна культура, організаційний розвиток, цінності, етика, зміни.

Постановка проблеми. Сучасне функціонування організацій незаперечно доводить необхідність психологічного розуміння основ управління людським фактором. Поняття «людський фактор», як правило, носить у вітчизняній ментальності негативний відтінок. Людський фактор вважають чинником низької якості продукції, погіршення виробничих показників, ним виправдовують невдачу інноваційних перетворень, низьку конкурентну спроможність. Це, скоріше за все, пояснюється тим, що українські керівники, що виконали за останні два десятиліття велику роботу по зміні «радянських» підприємств, в більшості випадків обійшли увагою «людський актив».

Однак сьогодні, коли формується нова ідеологія корпоративних перетворень, настав час змінювати стан речей. Сучасні інтереси керівників і дослідників з організаційної успішності спрямовані на пошуки тих методів, які допомогли б їх компаніям вирватися вперед. Метою даної статі є спроба розглянути ті психологічні методи, що супроводжують процес впровадження та закріплення організаційно доцільних змін в корпоративній культурі, сприяючи її розвитку у відповідності із потребами часу, потребами стейкхолдерів і самої організації. Відомо, що в певні періоди деякі бізнес-моделі або технології проголошувалися недефективними і такими, що вирішують майже всі проблеми. Дев'яності роки були ознаменовані даунсайзінгом, об'єднаннями. Зовсім недавно таку роль відігравали інформаційні технології, потім розвинені країни охопила мода на аутсорсинг, і прикладів таких «рятивних» рецептів можна перерахувати безліч. Однак ейфорія швидко проходить і стає ясно, що нова технологія не позбавила керівників компаній необхідності методично й скрупульозно удосконалювати внутрішні процеси, приділяти увагу свідомій побудові організаційних процесів і систем. І, по суті, єдиний вірний спосіб досягти конкурентоспроможності – вище встановити планку, вийти на заданий рівень і зробити все, щоб компанія не повернулася в колишній стан. І якщо встановити високі стандарти у ключових аспектах функціонування організації та впровадженні цих стандартів у щоденну діяльність останніх вдалося відносно великій кількості компаній, то закріпити досягнуте – далеко не всім. Відбувається це здебільшого через елементарне незнання психологічних основ управління персоналом. Добившись перших успіхів, компанії заспокоюються. У момент, коли необхідно починати «нудну» і кропітку роботу